

KULTURVÄRDEN

KLÄDSAM HISTORIA
Renässans för återskapare

FÄNGSLANDE SEMESTER
Så väljer vi i sommar

FRÅN KROG TILL KUNG
Karins möte med Erik XIV

K

JORDNÄRA BILDER
Odlingshistoria i Tumba

KUNGLIGT VÄLKOMNANDE
Nordostpassagens pionjärer

FRODIGT KULTURARV
Elva växter för din trädgård

Vägen är

MÅLET

NU FLYTTAR VI UTOMHUS

ATT SE ÅRETS sommarnummer växa fram har varit som att fylla en godispåse till bredden. Till slut är den så full att det inte får plats mer, vilket är frustrerande. Då känns det väldigt bra att vi har Kulturvärden även på vår webb: www.sfv.se, så att vi kan fylla på med fler bilder och längre text när vi varit tvungna att korta för att få plats. För du vet väl att en stor del av artiklarna och mängder av besöksmålsinformation går att hitta även där?

I det här numret håller vi oss mestadels utomhus. Vi slår ett slag för vandringar – såväl sjumilakliv i fjällen som parkpromenader. Vi träffar passionerade personer som med stor entusiasm återskapar svunna tider och vi besöker en ny utställning på Tumba bruk, där det odlats i alla tider och tipsar även om kulturarvsväxter som går att odla i den egna trädgården. Vasaslakten snuddar vi också vid i Anekdoten, där vi ger plats åt Karin Månsdotter. Så ta på solhatten, sätt dig bekvämt och njut en stund.

Trevlig sommar och trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

Viktiga bidrag till arkitekter

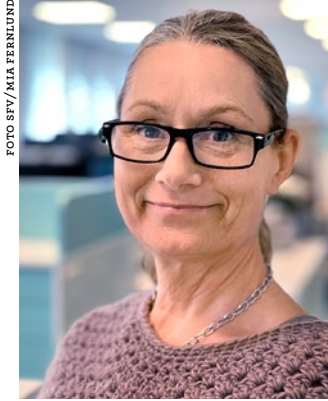

FOTO SFV/MIA FERNLUND

Statens fastighetsverk förvaltar Helgo Zettervalls fond, som delar ut Helgopriset, -stipendier men även bidrag. Vilka kan söka bidrag, Malin Lundqvist, administratör för fonden?

– Bidragen är den största och viktigaste delen av Helgo Zettervalls fond, men det är inte alla som känner till detta. Stiftelsen delar ut ekonomiska bidrag till hjälpbehövande arkitekter och deras efterlevande.

Vilka kan söka bidrag?

– Det är ganska specifikt: Fonden lämnar ekonomiskt bidrag till svenska högskoleutbildade arkitekter som på grund av ålder eller sjukdom

behöver hjälp. Arkitekten ska vara svensk medborgare och ha fått utbildning eller arbetat i Sverige under minst fem år. Men även änkor/änklingar och efterlevande minderåriga barn efter arkitekter kan söka bidrag på samma grund.

Hur gör man för att ansöka?

– Då går man in på vår hemsida och söker på Helgo Zettervalls fond och går vidare till Bidrag ur Helgo Zettervalls fond. Där finns en ansökningsblankett att fylla i och skicka in till oss. I den finns adress och all information som behövs.

Och ansökningstiden?

– Den är från den 24 maj till den 20 oktober och vi ser gärna både nya och gamla sökande.

MIA FERNLUND

KULTURVÄRDEN NUMMER 2, 2023

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Mia Fernlund, Susana

Friberg, Elisabet Hesseborn,

Erik Larsson, David Lindén,

Claes Olsson, Margareta

Kellner-Solli, Anna Strömberg,

Maria Ugglå, Elisabet Lorenz

Werner, Johan Wickström

Foto Helena Bonnevier,

Melker Dahlstrand, Mia

Fernlund, Elisabet Hesseborn,

Inger Hjalmarsson, Håkan

Hjorth, Mattias Johansson/
maddoc photography, Urban

Jörén, Ola Kjølbye, Ulrika

Kjellin, Åke E:son Lindman,

D. Ljungdahl/Sjöhistoriska

museet, Jens Mohr, Henrik

Morin, Ola Myrin, Hans

Nerstu, NordGen, Claes

Olsson, Susanne Samuelsson,

Daniel Strandroth

Illustration Linda Lovisa

Fernqvist, Sven Malmberg

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Vandringssled

vid Kebnekaise.

Foto Shutterstock/Bitomovski

Kontakta oss

Kundservice <https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice>

eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

3041 0116
TRYCKERI

MDX
Pepper F&S
Svensk Papper & Karton
FSC® C092882

6

MED PASSION FÖR HISTORIA
Uppklädda tidsresenärer

14

FRÅN MARK TILL PARK
Vandringar för alla fötter

26

SPÅRSAMHET PÅ SEDELBRUKET
Självhushållning då och nu

32

BLOMSTRANDE TRADITIONER
Bidra till det gröna kulturarvet

SFVMESTER I 2
Grönt i topp när svensken väljer

ÅTERKOMSTEN 24
Forskningskeppet Vegas högtidliga hemkomst

ANEKDOTEN 30
Servitrisen som blev Sveriges drottning

NATURVÅRD 36
Historisk hamling i Gripsholms hjorthage

KRÖNIKAN 39
Den eviga pendeln i vårt skogsbruk

FOTO SFV/ULRIKA KJELLIN

Aterinvigning av Nya Älvsborg

NU KAN ALLA som vill besöka Nya Älvsborgs fästning igen. 1600-talsfästningen i Göteborgs hamninlopp har en ny hyresgäst som driver kafé och restaurang. Här kommer att hållas både evenemang och konferenser.

– Vi har ett stort historiskt intresse och vill att det ska prägla verksamheten, både när det gäller mat och aktiviteter. Det finns många olika möjligheter på detta fantastiska ställe, säger Emil Karlmark, en av delägarna.

Ön har under de senaste åren moderniserats av SFV, bland annat med fiber- och högspänningskablar och ett upprustat system för vatten och avlopp.

– Nu är fästningen redo att ta emot nya hyresgäster och besökare, säger Thomas Andreasson, fastighetsförvaltare vid Statens fastighetsverk.

FOTO IVAR SVIESTINS

OPERANS RENOVERING GÅR IN I NY FAS

UNDER VÅREN gav regeringen Statens fastighetsverk ett mer precist uppdrag att se över förutsättningarna för en renovering av operabyggnaden i Stockholm. SFV har hemställt hos regeringen om 90 miljoner kronor för att göra en förstudie.

– Operabyggnaden är i akut behov av renovering. Det känns därför bra att vi nu går vidare i en ny fas, säger Ingrid Eiken, generaldirektör på SFV.

FOTO SFV/FRIDA CLARSSON

GRANPYRAMIDER PÅ PLATS I BOTANISKA

I HÖSTAS REVS de gamla, uttjänta granpyramiderna i Botaniska trädgården i Uppsala. Efter att odlingsbäddar och bevattningsanläggning ordnats är nu de nya granarna som stått på tillväxt i tio år planterade. De har, liksom tidigare, odlats med sticklingar från de gamla granarna, vilket innebär att de härstammar från 1740-talet, då Carl Hårleman restaurerade trädgården.

SE FASTIGHETERNA FRÅN VASATIDEN

I SAMBAND med 500-årsminnet av Gustav Vasas maktövertagande har Statens fastighetsverk gjort en filmserie om några av de många fastigheter i SFV:s bestånd som formades under Vasatiden, då det moderna Sverige började ta form. I fyra avsnitt får tittarna bekanta sig med allt från Vasaminnena i Dalarna till kungsgårdar och Vasaslott. Serien berättar hur fastigheterna brukats och förvaltats under ett halvt årtusende. Vasaminnet har premiär den 6 juni på sfv.se.

FOTO ÅKE ESSON LINDMAN

PALATSET NOMINERAT TILL LJUSPRIS

DEN NYA ljussättningen av Tessinska palatsets innergård är – tillsammans med nio andra projekt – nominerad till Svenska Ljuspriset, exteriörklassen. Beställare av arbetet är Statens fastighetsverk i samarbete med slottsarkitekt Jacob Hidemark. Belysningen har utformats av Kai Piippo och hans kollegor på Light Bureau. Tävlningen avgörs den 6 september på evenemanget Ljusdagen.

En 80-åring i fin form

STRAM OCH STILIG blickar Historiska museets fasad ut mot Narvavägen i Stockholm. I år är det 80 år sedan museet invigdes, mitt under brinnande världskrig. Innan dess hade hemvisten varit i Nationalmuseums bottenvåning. Men utrymmet var alldeles för trångt och de flesta föremål låg utlagda på olika magasin.

1923 fick riksantikvarien Sigurd Curman i uppdrag att hitta en ny plats för det trångbodda museet. Valet föll på kvarteret Krubban på Östermalm, som dominerades av Fredrik Bloms regementsbyggnader från 1800-talet. Fastigheten började byggas 1933 efter en arkitekttävling. Huset ritades av arkitekterna Bengt Romare och Georg Scherman, som dock fick göra

många revideringar av sitt ursprungliga funktionalistiska förslag då Sigurd Curman var angelägen om att det skulle stå i samklang med gestaltningen av det övriga kvarteret.

Stående på museets innergård kan det kännas lite som att befinna sig i en renässansborg, med ett torn på ena sidan. Men inne bakom den klassiska fasaden finns ändå en funktionell och relativt flexibel interiör, som idag rymmer 10 miljoner föremål från de senaste 10 000 åren. Här finns också smarta klimatanläggningar som Statens fastighetsverk byggt så att föremålen ska klara sig även för framtida generationer.

JOHAN WICKSTRÖM

HISTORISKA RESENÄRER

I vår tid kallas de reenactors, lajvare, historie-återskapare och levandegörare. Oavsett hur de benämns lever de sin historia – in i minsta detalj.

TEXT *Elisabet Lorenz Werner*

»JAG HAR EN PASSION FÖR ATT LEVANDEGÖRA«

PÅ MIDSOMMARDAGEN den 24 juni i år återskapas Gustav Vasas intåg i Stockholm 1523. Ett par hundra personer i 1500-talskläder kommer att vandra sträckan mellan Medborgarplatsen och Yttre borggården på Stockholms slott. Kanske har du sett den detaljrika frisen av Carl Larsson på Nationalmuseum: Gustav Vasa till häst omgiven av en festlig folkmassa på väg mot slottet Tre kronor.

Projektledaren för intåget, Hjalmar Olsson, vill inte kalla sig lajvare, utan berättare. I Peter Hårds skepnad, slottsfogde på Tre Kronor, kommer han att ta emot tåget på yttre borggården och vara dagens ciceron. Hjalmar Olsson arbetade länge som producent för kulturhistoriska projekt, idag är han läkare. Resten av tillvaron ägnar han åt att åter skapa delar av vår historia.

– Jag har en passion för att levandegöra, att komma människorna från förr nära och verkligen lära känna deras historia, säger Hjalmar.

I september hänger han av sig läkarrocken under en helg för att i Ansgars skepnad guida på Birka. Vid jubileet för Stockholms blodbad 2020 – mitt under pandemin – samlades han och andra historieintresserade kollegor i Gamla stan och gick runt och återberättade blodbadets skeenden.

– Det är något speciellt med att vara på själva platsen. Det var just en sådan där novemberkväll: regn på kullerstenarna och lite kyligt i luften. Tänk dig skriken från drängen när han slits av hästen och avrättas. Det är inte påhittat eller uppdiktat, det hände precis där du står.

Efter blodbadseventet föddes idén om ett jubileum kring Gustav Vasas intåg i Stockholm.

– Det är en viktig händelse i Sveriges historia, grunden till det moderna Sverige och den sista gången vårt land var ockuperat. Det måste uppmärksammas. Vi såg chansen att göra något större och formerade en projektgrupp. Jag hade gärna sett att Stockholms stad eller Stockholms kulturhistoriska museer hade varit mer aktiva kring jubileet, men när de inte är det får vi vara det själva.

Vi är en gräsrotsrörelse, precis som dalaupproret, säger Hjalmar Olsson.

Så vad blir nästa projekt?

– Jag har länge drömt om att uppföra en monolog av en ung drottning Kristina på Ulriksdals slott. Berättelser är meningsskapande. Var kommer vi ifrån? Vilka händelser och personer har format oss? När Gustav Vasa rider in i Stockholm skapar han fundamentet för det Sverige som kom att bli vårt. Det måste vi berätta om. *

FOTO URBAN JÖRÉN

När Hjalmar Olsson iklätt sig rollen som slottsfogde Peter Hård på slottet Tre kronor tar han emot Gustav Vasa på Yttre borggården den 24 juni. Där återskapar han en av vårt samhälles mest formgivande historiska händelser.

KOSTYM: INDEPENDENT KOSTYM
SMINK: SMINK OCH PERUKMAKÄRN
I GAMLA STAN

– I dräkten kan jag känna hur en person under den här tiden hade det, säger Lisa Wall, som tillsammans med maken Ulf Ragnarsson är med i Calmar Renässansgille.

FOTO MARTTAS JOHANSSON/MADDOC PHOTOGRAPHY

»VI TRÄFFADES I 1700-TALET OCH GIFTE OSS I RENÄSSANSEN«

FÖR ELISABETH "Lisa" Wall väcktes historieintresset på teatern – det var där lusten till flydda tider och att åter skapa dem började. För Ulf Ragnarsson började allt med att Anders Franzén 1956 hittade Vasaskeppet i Stockholms inlopp. Pojken Ulf blev som besatt och var redan i sin ungdom expert på fullriggare.

På 1990-talet möttes de på en 1700-talspicknick på Drottningholm, ljuv musik uppstod och snart var de med och startade 1700-talsföreningen Sällskapet Gustafs skål, som idag är känd långt utanför Sverige. De uppträdde med sång och vackra dräkter på tillställningar, i Sverige och utomlands.

Idag hittar vi dem på en 1700-talsgård utanför Kalmar. Nedervåningen är helt återskapad till 1700-tal medan den gamla råvinden fått en modernare inredning. Eldstäder och levande ljus stöttas av solceller och jordvärme. På ena sidan gården ser de havet och på den andra gamla ekar.

– Miljön här i 1700-talet är oslagbar, så rogivande – färgsättningen, fönstren och hur ljuset faller in. Vi har alltid drömt om att få bo i ett 1700-talshus, säger Lisa.

De gifte sig på Kalmar slott under Renässansdagarna år 2000. Temat var högreståndbröllop under andra halvan av 1500-talet. Det var första gången ett sådant bröllop återskapades och de fick söka dispens från biskopen i Växjö för att det skulle bli giltigt. Paret var

redan då engagerade i Calmar renässansgille, där de idag benämns som ålderman och vice ålderman.

– Dräkthistoriker sydde våra bröllopsdräkter, mathistoriker gjorde maten och vid honnörsbordet serverades en bröllopsmeny från 1570-talet, dock halverad, bara 40 rätter.

Ceremonierna som offentligt sänggående, musik på tidstrogna instrument, tornerspel, balett, liturgin och psalmerna gjordes inför de 200 bröllopgästerna i 1500-talsdräkter.

– Vi träffades i 1700-talet, gifte oss i renässansen och åkte på bröllopsresa till Medeltidsveckan i Visby, säger Lisa.

Just nu studerar de Vendeltidens vanor (yngre järnåldern i Sverige), men mest är det 1700-tal och 1500-tal som upptar vardagen. Ulf och Lisa syr själva historiska dräkter och hyr ut både egentillverkade och inköpta dräkter.

– Man säger "klär ut sig", men vi klär upp oss till 1500- eller 1700-tal. Under en tillställning av Gustafs skål är du klädd i 1700-tal, du äter mat lagad enligt den tidens recept på 1700-talsporclin och lyssnar på instrument och musik som skapades då. Alla dina sinnen andas 1700-tal, det blir magiskt, säger Ulf.

Att leva så här öppnar många dörrar för Ulf och Lisa.

– När vi åker till Bretten i Tyskland för att delta i ett reenactmentslag från 1504 tillsammans med knektar från olika länder blir det inte ett krigiskt möte, utan ett europeiskt fredsprojekt, avslutar Ulf. ★

»MAN ÄR HEMMA NÄR MAN TRÄFFAR SINA ÅTERSKAPANDE VÄNNER«

FÖR JOHNNY VESTLUND väcktes intresset för historia och återskapande när han som ung besökte olika medeltidsmarknader. Intresset blev djupare, han började delta själv med allmän medeltidsdräkt och "efter yllet blev det lite plåtattiraljer och så mer och mer plåt". En kompis som var med i föreningen Proknekt fick honom att engagera sig där. För som Johnny säger: "Det är trevligare att kramas i ylle än i plåt".

I dag sitter Johnny Vestlund i styrelsen för föreningen, där fokus ligger på tyska landsknektar, krig och lägerliv. Under medeltidsveckan har de flera stora uppgifter, bland annat driver de en egen scen och arrangerar marscher. I år deltar de också i Gustav Vasas intåg i Stockholm, där Johnny är en av marschgeneralerna, och sedan har de bland annat det tyska eventet Landsknekt Hurra och troligen en resa till Riga eller Tallinn. Det är mänskorna och alla möten han återkommer till:

- Min stora passion är det historiska föreningslivet. Det är en obeskrivlig känsla, man är hemma när man träffar sina återskapande vänner. Det spelar ingen roll vilken historisk period de brinner för, det är intresset som förenar.

Tack vare sin flickvän befann han sig plötsligt ofta i stallet, i hennes värld. Han började fundera på de tyska eventen och skaffade häst. För att hästen skulle klara event med svartkrut, vapen och ståhej kontaktade han Karolinerna på Bohus fästning som återskapar 1700-tal:

- De tog emot mig med öppna armar och trots att jag är nybörjare får jag vara med och öva med kavalleriet. Det är kanoner och truppförflyttningar, perfekt för de event jag hoppas få vara med på, berättar Johnny Vestlund, på väg till stallet efter en lång arbetsdag. *

FOTO OJA KHEBYE

Johnny Vestlunds stora passion är det historiska föreningslivet. När han skaffade häst hittade han snabbt ett sätt att kunna kombinera häst och historia och hamnade på Bohus fästning hos Karolinerna i 1700-talet.

Upptäck mer

BLOGGAR – Hjalmar Olsson uppdaterar varje månad händelserna som leder fram till intåget i Stockholm på befrielsekriget.se. Vill man läsa mer om Gustav Vasa går man till vasaidalarna.se eller stockholmsblodbad.se. En annan initierad blogg om 1500-talet är Historiekullans blogg.

PODD – Återskapat, där bland annat Hjalmar Olsson medverkat om Intåget i Stockholm.

SCENKONST – Medeltidsveckan på Gotland, ett härligt koncept på att visa hur en stad kan ha levt i en annan tid. Berättarladan Västanå Musik & teater – en utmärkt scen för historieintresserade, Parkteaterns utomhuspjäser och teaterregissören Mathias Lafolies uppsättningar.

TA SFV MESTER I SOMMAR

Nu går svenskarna på grönbete

Gröna besöksmål är bland de mest besökta och samtidigt något svenskarna vill se ännu mer av under semestern 2023. Det visar en ny undersökning som genomförts på uppdrag av Statens fastighetsverk.

TEXT Maria Ugglå FOTO Melker Dahlstrand

SVENSKARNAS MEST POPULÄRA BESÖKSMÅL

Parker och trädgårdar	36%
Skyddsvärda skogar, marker och öar	36%
Statliga museer och teatrar	33%
Slott och herresäten	31%
Historiska befästningar och fängelser	24%

24%

HAR GÅTT I KLOSTER DE SENASTE TRE ÅREN

VAR FJÄRDE SVENSK har besökt historiska kyrkor eller kloster de senaste tre åren. Av dem med stort intresse för kultur och historia är siffran det dubbla, 56%.

DET MEST LOCKANDE MED HISTORISKA BESÖKSMÅL

Uppleva naturen	79%
Lära sig mer om historia	68%
Ha något att göra med familjen	60%
Få en annorlunda upplevelse	57%
Intresse för byggnader och inredning	50%

61%

AV GÖTEBORGARNA ÄR HELT FÄNGSLADE

GÖTEBORGARNA är nästan dubbelt så intresserade av att besöka fängelser och fästningar jämfört med övriga befolkningen.

PARKER OCH trädgårdar toppar önskelistan, följt av skyddsvärda skogar, marker och öar. För fyra av fem svenskar är naturupplevelser den viktigaste anledningen att besöka ett historiskt besöksmål under kommande semester.

– Vi ser ett starkt stöd för naturarvet. Nio av tio svenskar tycker att det är viktigt eller mycket viktigt att bevara skyddsvärda skogar, marker och öar. Det är den högsta siffran bland alla våra skyddade besöksmål i Sverige och en viktig signal till Statens fastighetsverk som har många fantastiska naturmiljöer att förvalta, säger generaldirektör Ingrid Eiken.

Men det finns skillnader i befolkningen. Varannan kvinna (52 %) vill besöka parker och trädgårdar på semestern, medan siffran bland män bara är en femtedel (21%). Som jämförelse svarar var tredje man (34%) att han gärna vill besöka historiska befästningar och fängelser,

medan kvinnor med samma önskan är klart färre (13 %).

Visby ligger i topp som största favorit bland historiska besöksmål och nämns oftare än Stockholm. Bland svenska slott får Drottningholms slott och Kalmar slott flest spontana omnämnanden följt av Stockholms, Borgsholms och Läckö slott.

Längst ned på topplistan kommer viktiga minnesplatser och monument som bara 10 procent vill besöka under kommande semester. Men det vill Statens fastighetsverk ändra på.

– Många fantastiska resmål är relativt okända, till exempel Ornässtugan i Dalarna och Linnés Hammarby i Uppsala är fantastiska platser som är lätta att besöka på semestern, säger Ingrid Eiken.

Källa: Kantar Public på uppdrag av Statens fastighetsverk.

34%

AV MÄNNEN TÄNKER INTE VACCINERA SIG MOT FÄSTNINGAR

VAR TREDJE MÄN svarar att de vill besöka historiska fästningar och fängelser. 87 % av kvinnorna föredrar livet i det fria.

+ Hitta ditt eget besöksmål

Sugen på att besöka historiska platser i sommar? Följ oss på Facebook och Instagram. Upptäck nya spännande platser via vår digitala karta på sfv.se/sfvmester

49%

AV SVENSKA FOLKET ÄR RIKTIGA HISTORIEÄTARE

FRÄMSTA ANLEDNINGEN för hälften av svenskarna att besöka ett historiskt besöksmål är att det finns mat och fika. Rimligt ju!

UTEKLIV

Trädsus, porlande bäckar och vida vyer. I sommar längtar många ut i naturen för att ladda upp med ny energi. Och det finns oändliga valmöjligheter – från längre vandringsleder till enklare strövtåg i en park. Vi har testat fyra olika alternativ.

TEXT *Susana Friberg, Margareta Kellner-Solli, Tomas Eriksson, Elisabet Hesseborn*

STORULVÅN

Storulvåns vildmark är en favorit i den svenska fjällvärlden. I juni grönskar dalen i all sin prakt, men på fjället smälter snötäcket där solens strålar väcker naturen till liv.

Med närmare fem mil sträcker sig Jämtlandstriangeln mellan STF:s välkända fjällstationer Storulvån, Sylarna och Blåhammaren. Den svenska vandringsklassikern har under generationer varit en del av människors fjällupplevelser. Redan 1897 kunde besökare längs med leden få tak över huvudet vid Storulvåns raststuga. Efter storbranden i slutet av 1980-talet byggdes den nuvarande fjällstationen upp på nytt.

Med mat och logi på plats har tält, sovsäck och trangiakök lämnats hemma och rygsäcken kan packas för lättare dagsvandring. Det blir en härlig gemenskap i spåret där möten

längs med vägen kan ge fina små pratstunder. En av alla fjällvandrare som återigen besöker Storulvån är Erik Mattsson, som är där tillsammans med sin sambo Anna och deras nio månader gamla dotter Bodil.

– Storulvån passar alla, nybörjare som vana fjällvandrare och det är en bra utgångspunkt för dagsutflykter med vacker natur, säger Erik.

SAMTIDIGT SOM SOLENS varma strålar väcker naturen till liv ligger höstlöven från i fjol kvar på marken under smältande snö. Den kalkrika grunden skapar förutsättningar för en vacker fjällflora, där bland annat fjällsippa och fjällgröna pryder bergssluttningarna. Men det är inte bara ett rikt växtliv, utan djurlivet är en stor del av fjällupplevelsen. När våren nalkas

Följ vandringslederna men ha alltid med karta och kompass.

I dalen blommar fjällsippa och i fjärran reser sig Getryggen.

På väg upp till toppen av Storulvåfjellet. Snart dukar Anna och Erik upp för fika till en magisk vy. Bodil kikar nyfiket fram från bärselen.

lämnar renarna skogen och vandrar upp mot fjällryggen. Det är inte ovanligt att se hjordarna springa fritt över snötäcket.

Som en oas i vildmarken men med endast 16 mil från Östersund är Storulvån en populär destination. Hit tar du dig smidigt hela vägen fram med bil eller buss. Fjällstationen är belägen vid Gettryggens fot och dess fjäll har blivit en omtyckt tur för dagsutflykt. För att ta sig upp på toppen börjar vandringsleden längs med Blomsterstigen, genom björkskogen som under försommaren fylls av lövsångares och bergfinkars fågelsång.

Stigen fortsätter uppför fjällsidan och spänner stöttar upp för att undvika blöta fötter. Efter några kilometer är du på 1 200 meters höjd och där stigen slutar tar vandringsleden mot Gettryggen vid. Några har med sig skidor för att nyttja den sista snön nedför berget. Stanna till och njut av tystnaden. Du slutar aldrig förundras över den enastående utsikt som fjällvärlden erbjuder, och i fjärran reser sig Sylarnas massiva fjälltoppar.

NEDANFÖR FJÄLLSTATIONEN PORLAR Stor-Ulvån där fiskare testat lyckan och kavata badare tar ett dopp i smältisens vatten. På andra sidan älven börjar vandringsleden till spännande fjälläventyr och en uppskattad dagstur är toppbestigningen av Storulvåfjellet. Håll till höger och gå mot Sylarna efter att du passerat bron, följ trärampen några hundra meter uppströms. Efter drygt en kilometers vandring når du en rastplats att njuta av utsikt och medhavd fika. Strax därefter viker du av från Blåhammarens huvudled och följer stigen mot Storulvåfjellet.

Det är en fin dagstur, men klarblå himmel och strålade sol kan inte tas för givet.

– Man ska ha respekt för fjällvärlden. Vädret kan ändras snabbt och jag har alltid med karta och kompass för att själv kunna orientera om det behövs, säger Erik.

Den högsta toppen av berget når 1 070 meter över havet och vägen hit är drygt nio kilometer. Det är en behaglig vandring över lättgången fjällhed. Gå efter upptrampade stigar, målade stolpar och stenar, men tänk också på att följa kartans utmärkningar av vinter- och sommarleder så att du inte hamnar i vildmarkens blöta myrar.

Väl på toppen av Storulvåfjellet bjuds det på en vacker panoramavy över fjällvärlden och bortom horisonten anas de norska gränsfjällen. En syn som är svår att fånga på bild och som bäst bör upplevas på plats.

SUSANA FRIBERG

STORULVÅN

TA SIG DIT: Ta tåget till Duved, därefter kan du ta buss fram till Storulvån. Du kan också köra bil till fjällstationen. Är du medlem i STF får du 10 procents rabatt på SJ:s tågresor.

+ Läs mer på
[svenskatouristforeningen.se/boende/
stf-storulvan-fjallstation/](https://svenskatouristforeningen.se/boende/stf-storulvan-fjallstation/)

FOTO ERIK KELLNER

Margareta Kellner-Solli under en paus på väg upp för Kebnekaise.

FOTO ERIK KELLNER

Vägen mellan Nikkaluokta och fjällstationen vid Kebnekaise är 19 kilometer lång, men relativt plan. Här möts vandrare på väg till och från och kan utbyta tips och information.

FOTO ZANA SEHIN

Från fjällstationen till Sydtoppen är det 9 kilometer. Det låter inte långt men tar 10–14 timmar tur och retur och går både upp och ner över småsten, is och stenblock.

KEBNEKAISE

Att bestiga Kebnekaise är hisnande vackert. Men det gäller att vara vältränad – och förberedd på mygg.

Nattåget rullar ut från Stockholms central. Äntligen är vi på väg på den resa som vi planerat sedan ett år tillbaka: att bestiga Kebnekaise. Totalt är vi nio personer mellan 45 och 74 år i sällskapet – med blandad träningsvana. Jag och min man Erik har tränat genom att gå upp och nedför backarna i Hagaparken, med och utan packning.

Väl framme i Kiruna tar vi bussen vidare till Nikkaluokta, där vägen slutar och vildmarken tar vid. Vi väljer att gena med båt över sjön Láddjujavri som kortar av den 19 kilometer långa vandringen med ungefär en tredjedel. Därefter påbörjar vi vandringen. Den går över delvis vattensjuka marker, ganska platt eller svagt uppför. Myggen hade vi inte tänkt på, men nu går det inte att komma undan dem. Mössa med myggnät rekommenderas.

Vännerna försvinner i fjärran och så småningom också Erik. Ryggsäcken är fel inställd och kanske aningen felpackad. Jag stapplar fram, men tröstas av en mötande man, som meddelar

att jag bara har 500 meter kvar. Fjällstationen ligger väldigt vackert vid foten av Kebnekaise och är en kombination av hotell och vandrarhem. Det går också att tälta i närheten och köpa service från fjällstationen. Vi bor i ett 10-bäddsrum. Oavsett hur man bor här är det dusch och toalett i korridoren som gäller.

FÖRSTA DAGEN PÅ plats håller vi oss i närområdet. Några av oss testar början av vägen upp till toppen, men för en av oss blir svindeln för svår. Så är det dags för den stora dagen. Det är 20 grader varmt och strålande sol när sex av oss vid 8-tiden börjar gå den västra leden upp mot Sydtoppen. Den leden anses vara den lättaste, men det är ingen lek. Hisnande vackert är det dock. Efter cirka fyra kilometer kommer vi till en trappa, byggd av nepalesiska sherpor. Det finns flera sherpatrappor, vilket enligt fjällräddningen medfört färre olyckor.

De fyra mest vältränade fortsätter hela vägen upp, men Erik och jag vänder på Vierranvárri, som ligger 1 700 meter över havet. Om vi skulle ha fortsatt är det 200 meter ner i Kaffedalen och sedan uppåt igen till Sydtoppen. Jag är motvillig,

Kebnekaises sydtopp är täckt av snö – och fotspår. Midnattssolen gör att det vandras dygnet runt på sommaren.

men min kloke man påminner mig om att vi gått 6 timmar och ska ner igen. Tack vare midnattssolen kan man ju vandra dygnet runt här.

PÅ VÄGEN NER halkar jag på en isfläck och glider sakta mot stupet och tror att min sista stund är kommen. Men efter 12 timmar är vi tillbaka välbehållna – helt slut, men mycket nöjda. Hela vägen från fjällstationen till Sydtoppen är bara nio kilometer lång, men det går upp och ner och är totalt 1 800 höjdmeter, så det går inte fort. Beroende på hur vältränad och snabb man är tar hela turen från tio timmar och uppåt. Men det finns också många andra vandringsleder i den storslagna naturen.

Lite senare kommer de fyra som klarat hela turen tillbaka och då avslutar vi dagen med en god middag. Därefter är det inte svårt att somna. Det var en helt fantastisk tur och vi gör gärna om det, men då ska vi vara bättre tränade och ta med myggnät.

MARGARETA KELLNER-SOLLI

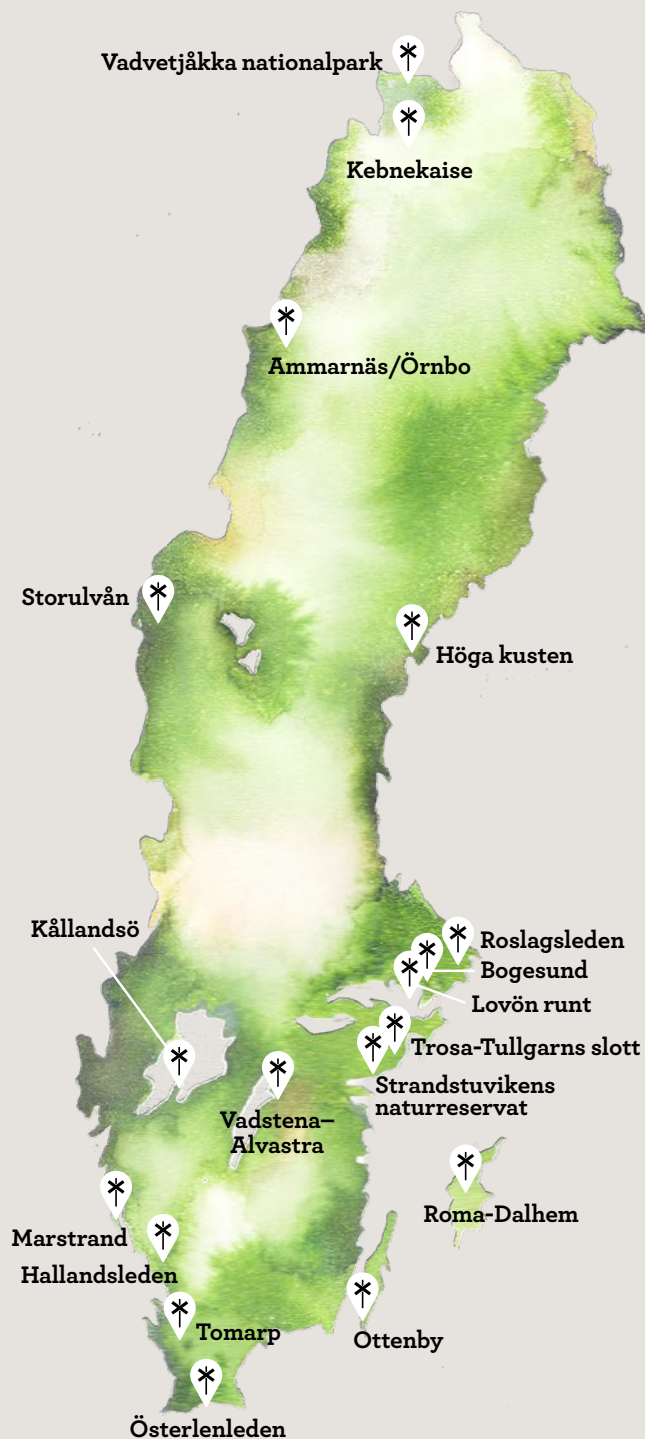
KEBNEKAISE

TA SIG DIT: Tåg eller flyg till Kiruna och buss till Nikkaluokta. Boka boende och tågresor i så god tid som möjligt! Det är hårt tryck på bokningen.

+ Läs mer på
svenskaturistforeningen.se/boende/stf-kebnekaise-fjallstation/

VANDRINGSLEDER FRÅN NORD TILL SYD

Det finns tusentals vandringsleder i Sverige. Här är ett axplock att välja mellan – från Vadvetjåkka till Österlen. Vandra behöver inte alls betyda kängor, ryggsäck och skavsår. Kom ihåg att det finns många fina parker och trädgårdar att njuta av och vandra i.

+ Hitta fina promenader och vandringsleder nära dig:
www.naturkartan.se
www.sfv.se

KÅLLANDSÖ

Man kan vara pilgrim på många sätt. Vår reporter satte sig på en mountainbike och cyklade pilgrimsleden över Källandsö. En svindlande resa i en trakt där människor bott sedan stenåldern.

Fynden från stenåldern indikerar att Källandsö varit bebott i upp till 11 000 år, att människor slog sig ner här så fort inlandsisen dragit sig tillbaka. Det svindlar, precis som när man tänker på att människor pilgrimsvandrade här för mer än tusen år sedan. Hängivna vandrare kom från hela norra Europa via Varnhem och Skara. Vid hamnen i det som i dag är fiskeläget Spiken letade de upp fartyg som tog dem över Väneren till Lurö. Därifrån fortsatte de via Säffle och Arvika upp till Nidaros (Trondheim) för att besöka Olav den heliges grav.

Pilgrimsleden Forshem–Läckö slott är 86 kilometer. Men vi fuskar och nöjer oss med de 14 kilometerna från bron över till Källandsö vid Ullersundet fram till Läckö slott. Turen inleds med en brant backe som i dag leder

upp till en vacker hage med ett 70-tal grova ekar. När 1000-talets pilgrimer gjorde samma klättring möttes de av en fästning i trä, uppförd av den aggressive norske kungen Magnus Barfot för att ha koll på Ullersundet. När 1600-talets pilgrimer tog sig upp för samma backe möttes de av Läckö skans.

I dag kan man bara skönja låga konturer av murar som för länge sedan erövrats av gräset. Men de leder in oss på vägen mot Läckö slott – som går via vackra ängar, ljusa gammelskogar och lämningar från en annan tid. Då och då bjuds på en glimt av den mäktiga Väneren.

Ett första naturligt stopp ligger efter fem kilometer. En liten utförslopa leder in i Otterstad och planar ut vid en samling äldre hus, bevarade av Källandsö Hembygds- och Fornminnesförening. På andra sidan vägen finns Otterstads kyrka, uppförd på 1800-talet enligt principer som i dag nog kan kallas återbruk – eftersom den delvis

är byggd på material från äldre kyrkor i omgivningen.

Här får den moderna pilgrimen göra ett val – att hålla fast vid leden eller att ta en extra runda bland betade sjöängar invid den vackra Fröfjorden. Belöningen för extrajobbet ges i form av vackra utsiktspunkter över Vänern, till exempel murarna efter Otterstads gamla kyrka från 1200-talet. Efter nån halvtimmes cykling är man åter på Pilgrimsleden.

FOTO DANIEL STRANDROTH

Paus i fiskeläget Spiken. Där kan man kosta på sig en stärkande lunch eller bara hålla koll på alla fiskebåtar som kommer in.

VI PASSERAR EKEBO gårds ekologiska odlingar, fårhagar och fjällnära lantraskor. Nära gården bjuder naturen på några kristna uppenbarelser i form av tolv stora stenar vid en grillplats som kallas Apostlarna och lite längre in i skogen tre präktiga tallar, Kasper, Melker och Baltsar, uppkallade efter de tre vise männen.

Några kilometer senare går pilgrimsleden in i den vackra stiftsskogen, en gammelskog som en gång i tiden var en präst-lönestiftelse. Nu har den inte sett kommersiellt skogsbruk på många år utan är en vacker ljus skog med stora mossbevuxna stenar.

När skogen öppnar sig ligger Spiken, en av Europas största insjöhamnar och en port ut mot Ekens skärgård som omger norra Källandsö. Här lockas vandrare att avstå från pilgrimens askes för en stund och äta en stärkande lunch på någon av Spikens restauranger – till exempel fish & chips på Vänergös. Aktiviteten i hamnen, där en fjärdedel av Vänerns yrkesfiskare finns, är i sig underhållning.

Med mått mage tar man sig igenom det vackra lilla

utställning om Vänern, en restaurang med lokala råvaror samt hotellrum.

Men här är dagens pilgrim i mål. Inga båtar väntar för att ta färden över Vänern mot Lurö. Dagens cykelpilgrimer får cykla tillbaka till utgångsplatsen. Trötta vandrare kan ta bussen från Läckö in till Lidköping.

TOMAS ERIKSSON

KÄLLANDSÖ/LÄCKÖ

TA SIG DIT: Buss eller tåg till Lidköping. Därefter buss mot Spiken eller Läckö slott. Vid Läckö slott finns även en parkering med laddplats för elbilar.

+ Läs mer på vastsverige.com/lackokinnekulle/kallandso/vandra-pa-kallandso/

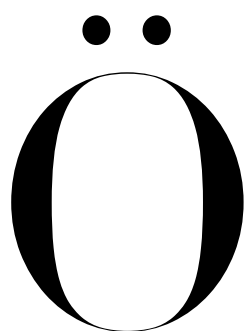

Pilgrimsleden har vackra ljusa skogsstigar, exempelvis i stiftsskogen som leder mot Spiken.

FOTO DANIEL STRANDROTH

ÖRNBO

*En storslagen natur, ett rikt fågel-
och djurliv och en dos kulturhistoria.
Följ med på en vandring till Örnbo.*

Örnbo är en fjällägenhet, alltså en av de många bosättningar i fjällvärlden som reglerades av staten 1915 där nybyggarerna fick äga byggnaden medan staten ägde marken. Den ligger högt uppe på en sluttning över sjön Gautsträsk, i Vindelfjällens naturreservat. Hit går ingen väg, trots det har kontakterna i området varit täta. Vattendragens ådernät lade grunden för kommunikationerna. Mellan fallor, fåbodar och bygder löpte stigar – en del sedan urminnes tider, där var stig haft sin säsong.

Ska du till Örnbo måste du använda fötterna. Det finns flera leder att välja på och besökaren utgår enklast från naturum i Ammarnäs. Turen mot Örnbo är cirka 5 kilometer och går längs den så kallade Georgsvägen – inte stort mer än en bred stig. Den börjar vid en grusad vändplan norr om byn. Vi följer den gropiga lilla vägen längs Gautsträsk där björkarna avtecknar sig i svart, vitt och gult mot sjöns blåa vatten.

VI PASSERAR EN liten fjällbäck och njuter en stund av det porlande ljudet innan vi fortsätter. Vid den större Bissasbäcken dundrar vattnet fram. Här hittar vi också en rekonstruerad skvaltkvarn och en rastplats med vindskydd, bord, bänkar och ett dass. Så blir det dags att svänga av – nu är stigen smal och barrskogen trolsk. Vi följer den längs broar och spänger genom lingonriset och det börjar gå rejält uppför.

Här och var längs vägen skymtar sjön allt längre ned och nu börjar det kännas i benen. Vid ett litet vägskäl berättar en skylt att den som vill gå upp till bergstoppen svänger vänster och fortsätter någon kilometer. Där finns förutom en vidunderlig utsikt ett utpekad naturminne i form av ett övergivet boträd för örnar.

Den som vill till själva fjällägenheten svänger höger. Vi sparar utsikten till senare och väljer höger, för nu vill vi ha kaffe och mat över öppen eld. En liten grå sommarladugård

med torvtak gömd mellan träden berättar att det inte är långt kvar och vi anar att det öppnar sig längre fram. Så när vi passerat sista backen ligger det plötsligt där – Örnbo. Med utsikt över sjön ligger några små hus – en lada, en visthusbod och ett litet bostadshus vars gråbruna timmer skiftar vackert kanelbrunt i solen.

FJÄLLÄGENHETEN ÖRNBO lades ned när den sista innehavaren Jonas Andersson dog på 1950-talet. Det var hans far och mor, samerna Anders Jonsson och hans hustru Eva, som mot

1800-talets slut började bruka marken. Vi försöker föreställa oss hur det en gång var att leva och verka på denna plats – ett strävsamt liv i självhushållning bestående av jakt, potatisodling, myrslätter, några kor, får och getter.

Idag är det ett statligt byggnadsminne och förvaltas av Statens fastighetsverk. Ångar och byggnader sköts med hjälp av Ammarnäsbor. Örnbo är en populär dagsutflykt för vandrare och i området finns ett rikt fågel- och djurliv. Då och då syns lodjur och vi får veta att man nyligen hittat björnspillning. Så när vi sitter där vid elden ser vi plötsligt, högt där uppe, en liten prick som seglar i den klara höga

luften. Pricken blir två och vi inser att det är ett par kungsörnar som spanar ned mot oss och landskapet.

ELISABET HESSEBORN

Fjällägenhetens sista innehavare var Jonas och Stina Andersson. Här på bild framför det lilla bostadshuset med dottern Hulda (t.v.) någon gång på 30-talet.

ÖRNBO

TA SIG DIT: Bil till parkering där vägen tar slut i norra Ammarnäs. Vandra 4,5 km från bilvägens slut. Örnbo fjällägenhet ligger strax öster om sjön Övre Gautsträsk i Sorsele kommun.

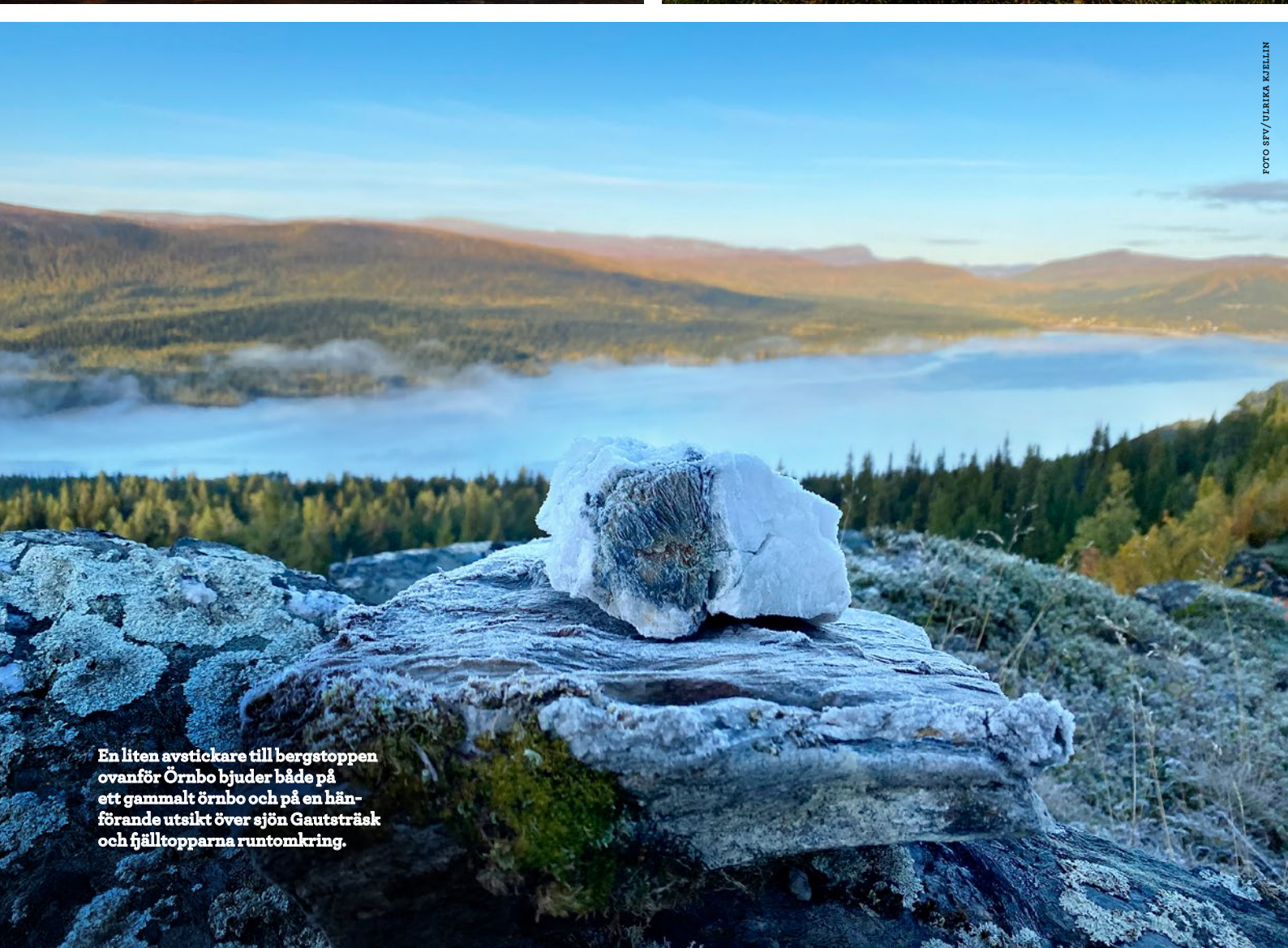
+ Läs mer på
[naturkartan.se/sv/vasterbottens-lan/
ammarnas-ornbo](https://naturkartan.se/sv/vasterbottens-lan/ammarnas-ornbo)

Husen på Örnbo är omålade men solens strålar har färgat det kådrika träet i silver och gyllenbrunt.

Från förstukvisten på Örnbo kan vandraren både vila benen och ögonen. Den högt belägna gården vänder sig mot solen i sydöst.

En liten avstickare till bergstoppen ovanför Örnbo bjuder både på ett gammalt örnbo och på en hänförande utsikt över sjön Gautsträsk och fjälltopparna runtomkring.

VEGAS ÅTERKOMST

Äreport för banbrytarna

DEN 24 APRIL 1880 råder det feststämning i huvudstaden. Stockholms slott strålar i ett hav av ljus och kung Oskar II har låtit bygga en äreport i väntan på forsknings skeppet Vegas återkomst. Redan kl 8 på morgonen hade fartyget siktats vid Vaxholm – och det fanns en dallrande spänning i luften bland åskådarna.

Vega gav sig av på en strapatsrik

forskningsresa 1878 och hade som första fartyg passerat den så kallade Nordostpassagen – sjövägen mellan Atlanten och Stilla havet, norr om Europa och Asien. Ombord fanns vetenskapsmannen Adolf Erik Nordenskiöld, tillika medlem av Svenska Akademien och Sveriges riksdag. Kaptenen hette Louis Palander och med på skeppet fanns även ett

antal internationella vetenskapsmän.

De lyckades dock inte genomföra bedriften att passera passagen under en säsong utan frös fast i isen strax före Berings sund. Inte förrän i juli 1879 lyckades de komma loss. Då tog de sig igenom och fortsatte tillbaka mot Europa via Japan.

När de kom hem, hyllades de som kungar och togs emot vid vattnet

nedanför Stockholms slott av bland andra kung Oskar II och redarkungen Oscar Dickson, som finansierat en stor del av expeditionen.

Adolf Erik Nordenskiöld skrev själv målning om hemkomsten:

”Fyrverkerier afbrändes och kanoners dån blandade sig med skallande hurra-rop från tusentals åskådare. Sedan vi ytterligare vid Kastellholmen helsats

med salut, fälades ankaret på Stockholms ström kl. 10 e.m.”

Målningen av händelsen tillhör Sjöhistoriska museet och gjordes för Allers familjejournal. Vid Naturhistoriska riksmuseet finns än idag ett Vegamonument till minne av expeditionen.

MIA FERLUND

Källa: Göteborgs universitetsbibliotek

De grönsaker som odlas i köksträdgårdarna vid Tumba bruk används i brukets kafé som serverar mat efter säsong.

P.O. Tyrenius
pappersarbetare
på Tumba bruk.

Jordnära DÅ OCH NU

Tumba bruk är en plats som en gång doftade pengar. Där trycks fortfarande sedelpapper, men idag är det även en plats att luncha och strosa på. Och utforska det fina bruksmuseet där man nu visar utställningen "Jordnära – självhushållare då och nu".

TEXT Mia Fernlund FOTO Helena Bonnevier, Tumba bruksmuseum

Blin Ekeroth Kjellgren, chef för Tumba bruksmuseum, möter oss i den vackert belägna museibyggnaden och berättar om utställningen som ska pågå till hösten 2024. – Utställningen följer ett helt odlingsår från säd och omsorg till skörd och vintervila. Den visar också på likheter och skillnader mellan att odla förr och nu.

Bruket odlingshistoria levandegörs genom foton av familjer och deras odlingsbestyr på Tumba bruk från slutet av 1800-talet fram till efterkrigstiden. Vi träffar bland annat lumpmästare J.F. Andersson, som med sin fru, son och andra släktingar arbetade i trädgårdstappan vid Tumba bruk. Att odla frukt och grönsaker för hela året var på den

tiden en nödvändighet. Det krävde noggrann planering och hårt arbete efter redan mödosamma arbetsdagar på bruket.

Parallellt får vi följa en nutida självhushållares tankar och arbete, för honom och hans familj är odlandet en självvald livsstil. I utställningen finns också en modern installation ”De underjordiska”, av konstnärerna Janna Holmström och Karin Wegsjö. Där kan besökaren titta in hos småkrypen i jorden på ett helt nytt sätt.

VI GÅR VIDARE ut till utomhusdelen av utställningen. Det växer och frodas i planteringar, bina har vaknat och surrar kring sina bikupor och vid den nyanlagda skolträdgården håller en skolklass på att plantera växter de själva har drivit upp från frö.

– Vi är väldigt glada att kunna erbjuda den här möjligheten för 90 skolbarn här i

Utställningen Jordnära ger en inblick i självhushåll på Tumba bruk förr i tiden och jämför med självhushåll idag. Montrarna är byggda av återbrukat material.

Susanne Samuelsson, pressansvarig t.v. och Elin Ekeroth Kjellgren, museichef t.h tar emot och visar den nya utställningen för Kulturvärden.

FOTO SUSANNE SAMUELSSON/TUMBA BRUKSMUSEUM

FOTO GÖLA MYRIN/TUMBA BRUKSMUSEUM

Här har små fingrar planterat sockerärtor, squash, grönkål och gurkört.

FOTO SVY/MIA FERMLUND

Bina jobbar hårt i vårvärmen. De trivs på Tumba bruk och honungen säljs i butiken.

Lumpmästare J.F. Andersson med fru samt son och släktingar i deras täppa vid Tumba bruk. Sonen Harry Grimle blev riksbankstjänsteman.

närheten. Tanken är att de ska få följa planteringen under ett helt år och få förståelse för sambandet mellan odling och mat på bordet. Många av skolbarnen började skolan under pandemin och för många av dem är det här första utflykten och första gången de odlar något själva, säger Elin Ekeröth Kjellgren.

Utomhus finns även ett upptäckarspår för de väldigt unga besökarna med små hus att kika in i och ett nybyggt "Lilla Konsum" att leka affär i.

– Här på bruket öppnades en av de första konsumbutikerna i Stockholm. Det var arbetarna själva som drev den för att personalen skulle kunna handla det de inte kunde odla själva.

Intill skolträdgården ligger en nyrestaureerad odlingsterrass med planteringsbäddar som kommer att droppbevattas via en anläggning som drivs med solceller.

– Det gör att vi räknar med att kunna spara upp till 90 procent vatten jämfört med att vattna med slang, säger Elin Ekeröth Kjellgren.

De grönsaker som odlas i brukets köks-trädgårdar skördas och serveras i Brukscaféet. Den här dagen står spetskål och sparris på menyn, en rätt som smakar ljuvligt i försommarsolen.

MEN TUMBA BRUK har mer att erbjuda utöver den aktuella utställningen. Förutom "Jordnära" finns de permanenta utställningarna runt om i hus och trädgårdar. Där berättas anekdoter om livet på bruket och både gripande och intressanta människöden. En liten oas att njuta av som även blir en påminnelse om när mor- och farföräldrar och deras föräldrar var unga och verkligen fick jobba för brödfödan. *

GRAFIK SVEN KÄLMERBERG

TUMBA BRUKSMUSEUM

Utställningen pågår till 29 september 2024 och det är fri entré. För öppettider, se tumbabruksmuseum.se

Hitta hit: Sven Palmes väg 2, 147 43 Tumba

Den svenska historiens främsta romans. Det skulle man kunna kalla berättelsen om hur Karin Månsdotter gick från arbetarklass till att under 87 dagar vara Sveriges drottning tillsammans med kung Erik XIV. Det är en 1500-talssaga som tar sin början i Gamla stans torgmiljöer i Stockholm.

TEXT David Lindén ILLUSTRATION Linda Lovisa Fernqvist

Anekdoten: Karin fick kungen på fall

IDAG ÄR JÄRNTORGET i Gamla stan ett trevligt turistnav fyllt med caféer, en Coopbutik och ett hamburgerställe. Men på 1500-talet var det Stockholms egen version av Stureplan. Stortorget är också en riktig turistmagnet, fullt av turister som talar alla möjliga språk. Men för 500 år sedan var båda platserna stans verkliga centrum.

På Stortorget bedrevs handel och Järntorget var centrum

för exporten från bergslagen i Västmanland och Dalarna. Det som gjorde Sverige rikt var koppar och järnmalm, som vägdes på Järntorget för att senare skeppas ut till kontinenten. Därför var dessa platser viktiga, även i historien om Erik XIV (1533–1577) och Karin Månsdotter (ca 1550–1611).

Likt alla goda dramer börjar det med en fest. Alternativt med ett romantiskt möte. De första krönikorna som nämner

hur kung Erik och "liten Karin" – termen lånad från skalden Carl Snoilsky – träffades talar om att hon skulle ha sålt nötter på Stortorget i nuvarande Gamla stan. Sammanfattningsvis lyder historien att hon vacker och lysande skulle ha stått där och att kungen vandrat förbi med sina drabanter och blivit starkt förälskad. Men det stämmer troligtvis inte.

DET LILLA VI vet om Karin Månsdotters bakgrund är att hon var föräldralös och fick tjänst hos en man som egentligen hette Gert van Wou men som hade smeknamnet Gert Cantor. Han var holländare och en väldigt duktig musiker – därav smeknamnet Cantor, som betyder sångare. Hans krog låg vid Järntorget i Gamla Stan och blev Stockholms dåvarande inneställe.

Krogarna låg tätt och upp till slottet var det på många sätt krypavstånd. Det är därför krogen troligtvis frekventerades av den levnadsglade unge monarken Erik XIV. Likaså kan det nog ha varit där han träffade den vackra servitrisen Karin, men det kan också ha varit så att Cantor blev inbjuden till slottet och då tog med sig sina vackraste servitriser. Hon var kort och gott en form av nattklubbsvärdinna. Men det finns ett ytterligare perspektiv.

»Hon sålde nog inte nötter, utan var troligen den vackraste och mest intelligenta servitrisen.«

När Erik XIV avsattes 1568 anklagades han för att ha ingått en form av "skamligt" äktenskap. Om detta kan man tvista, men det bottnar i att han skulle ha ingått ett äktenskap med en "låg" eller "fallen" kvinna. Översatt till modern svenska bottnar detta i att Karin Månsdotter skulle ha varit prostituerad, men det finns inga belägg för detta. Däremot går det att krasst konstatera att gränsen mellan att vara servitris och prostituerad nog var tämligen lös på 1500-talet.

DESSUTOM KAN MAN lägga till att det inte riktigt är så romantiskt som skalden Carl Snoilsky vill göra det till. Karin Månsdotter hade på många sätt inget val. Hon sålde nog inte nötter, utan var troligen den vackraste och mest intelligenta servitrisen som Gert Cantor hade på sin krog. Det är därför hon kunde få plats i den svenska historien som den första kvinnan av folket.

Det kan man tänka på varje gång man passerar Stor- och Järntorget i Gamla stan. Kanske var det inte en kärlekshistoria, men ändå det närmaste till vad vi kommer en Askungesaga – på riktigt. *

David Lindén är historiker och har bland annat skrivit boken Karin Månsdotter: Drottningens revansch 2019.

Så kan du ODLA KULTUREN

Det finns många anledningar till att odla och plantera – inte minst för att det blir vackert i trädgården och för att det är härligt att vara ute och pyssla när det börjar bli sommar. En blommande trädgård är också en möjlighet till att bidra till att bevara det gröna kulturarvet.

TEXT Anna Strömberg FOTO POM/SLU

När vi odlar kulturväxter skapar vi inte bara en trädgård att njuta av, vi håller också vår historia levande. Den prunkande trädgården är en del av det biologiska kulturarvet och kan berätta både om hur människor har dekorerat sina trädgårdar genom seklen och vad de framgångsrikt odlat, till exempel bär, spannmål, äpplen och rotsaker att äta.

Utöver de självklara vinsterna för insekter, bin och fjärilar

– som sprider pollen och möjliggör för fruktträd och bär att bära frukt – bidrar odlandet av kulturväxter också till att de växter som trivs och frodas i vårt nyckfulla klimat lever vidare.

I de kultur- och naturhistoriskt värdefulla fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar ingår många trädgårdar, där det gröna kulturarvet står i centrum. SFV ansvarar också för två av Sveriges femton klonarkiv, där fruktträd, blommor och köksväxter odlas på platser där de trivs som bäst.

Du som vill odla själv och bidra till att bevara det gröna kulturarvet hittar ett inspirerande urval kulturväxter här:

BLOMMOR

Buskros

Det finns en mängd olika buskrosor som odlats länge i Sverige. Buskrosen på bilden heter Skeda och härstammar från Skåne. Den kännetecknas av en för arten lång och generös blomningstid med många knoppar och ljuvlig doft.

Höstflox

Den vackra höstfloxen trivs både i sol och i lätt skugga. Blomningstiden är ungefär en månad, men om du klipper bort visnade blommor så kan den prunka i rabatten längre än så. Höstflox är en perenn, som återkommer år efter år.

Hjärtbergenia

Den rosa blomman har varit ett inslag i svenska trädgårdar sedan tidigt 1900-tal. Hjärtbergenian är en perenn som sprider sig lätt och är mycket tålig. Den mår bra i de flesta jordar och trivs i både sol och skugga.

Kinesisk kärleksört

Ljuvt rosalila perenn som mår bäst i sol och väl-dränerad jord. Den är lätt att odla och föröka, och har vuxit i svenska trädgårdar i alla fall sedan början av förra seklet.

KLONARKIVEN

I LOKALA klonarkiv över landet odlas kulturhistoriskt viktiga växter, träd och blommor av så kallade mandat-sorter: sorter som odlats i Sverige, förädlats och fått sitt namn lokalt och som bedömts vara viktiga att bevara. Klönarkiven är en del av POM, Programmet för odlad mångfald.

PROGRAMMET FÖR ODLAD MÅNGFALD, POM

PROGRAMMET FÖR odlad mångfald, POM, leds av Jordbruksverket och utförs av Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp. Målet för programmet är att svenska kulturväxter ska bevaras och odlas. POM står bakom märkningen Grönt kulturarv®. De arter som säljs under märkningen ska ha tagits fram i Sverige, bedömts vara skyddsvärda och ha odlats innan 1960.

✦ Se mer på sfv.se/upptack-mer/tradgardshistoria

Syren

Det finns många syrensorter att välja bland, men ett fåtal är delar av det gröna kulturarvet och odlas för att bevaras för framtiden. En sådan är den ljusst rosablommade Emilie Piper, som har sitt ursprung på Löfstad slott. Syrenens namn var slottets sista ägare under 1800-talets sista hälft.

Silvrig höstanemon

Med sina rödbruna stjälkar och ljusst rosa blad är höstanemonen ett vackert inslag i rabatten en bra bit in på hösten. Växten sprider sig med rotskott och trivs bäst i näringsrik och fuktig jord.

Krollilja ↑

Den pampiga krolliljan har funnits i Sverige sedan 1600-talet, då Olof Rudbeck den äldre odlade den i Botaniska trädgården i Uppsala. Krolliljan är en lökväxt som trivs bäst i kalkhaltig och näringsrik jord. Den kan förökas genom att växtens lökfjäll används som "frön" till nya liljor.

ÄTBART

Norrlandssmultron

En naturlig korsning mellan revfria och vildväxande smultron. Sorten började odlas under 1930-talet och blev populär eftersom den ger mycket bär under hela sommaren. Norrlandssmultron är mycket tåliga och kan odlas i större delen av landet.

FOTO NORDBEN

Gråärt

Vår äldsta kokärt som kokats och ätits och var mycket vanlig innan de gula och gröna ärtorna blev populära. Bröd bakat på gråärt har hittats i utgrävningar på Birka och växten dokumenterades första gången på 1700-talet. Ärtorna är till färgen gråbruna eller spräckliga och kan användas i sallader, grytor och i bakning.

FOTO SOMA TOKSOVA

FOTO BERLINE KAD

Rabarber ↑

Den storbladiga suringen blev populär i efterrätter och kakor när sockret kom till Sverige på 1700-talet. Innan dess användes den som medicinalväxt eller vårprimör, serverad med salt och peppar. Rabarbern trivs bäst på skuggiga platser med näringsrik jord, men kan odlas i större delen av landet.

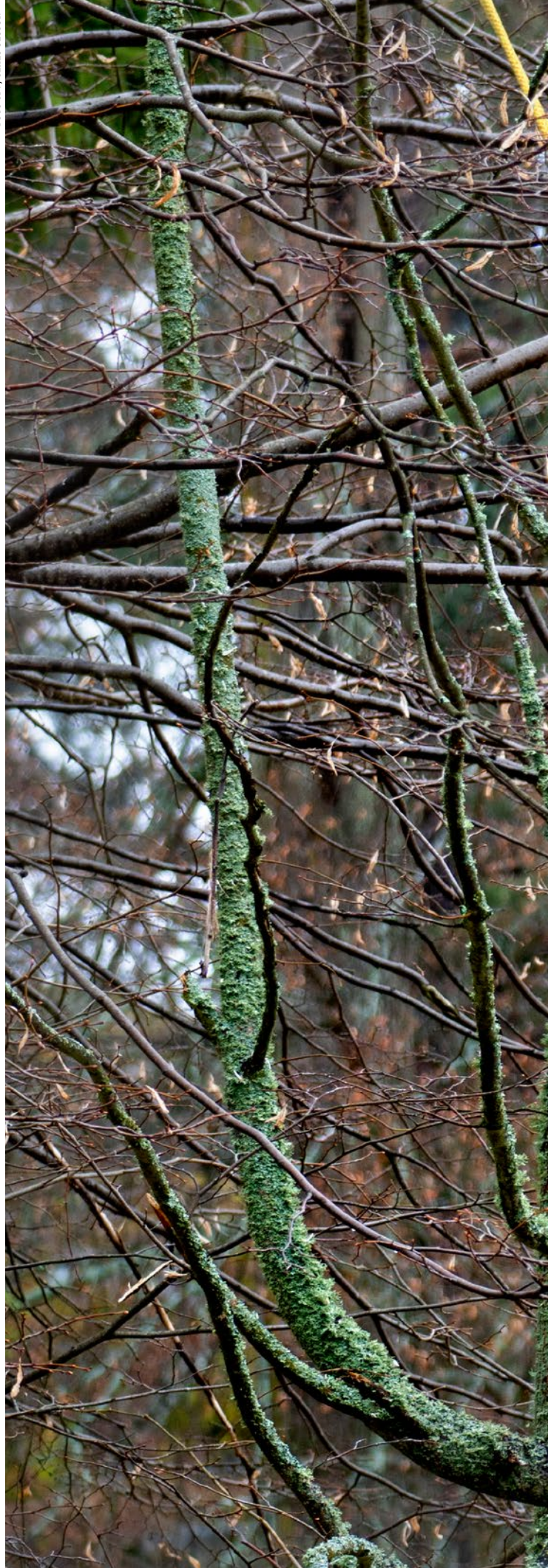

Svarta vinbär

Svarta vinbär växer vilt i Sverige och har odlats i trädgårdar sedan medeltiden. Till skillnad från de flesta andra kulturväxter verkar det som att det svarta vinbäret uppkommit och spridit sig från norra Europa till andra delar av världen. Svarta vinbär kan växa i nästan alla delar av Sverige.

Miriam Löwenstein, arborist på TrädTjejerna.

Historisk hamling

I GRIPSHOLMS hjorthage betar ett hundratal ättlingar till de kungliga dovhjortarna från Kungliga Djurgården i Stockholm. Här finns unika värden i områdets skogs- och hagmarker med gamla ekar, lindar, tallar, granar och öppna ängsmarker.

Under våren har flera träd hamlats här, som en del i en större restaurering. Det är en skötselteknik som historiskt har använts för att skapa foder åt boskap och som i korthet innebär att beskära grenar med regelbundna intervall. Nu har det gått 15 år sedan sist.

– Då tog man väldigt hårt. Nu försöker vi restaureringshamla lite varsammare, säger arboristen Miriam Löwenstein från TrädTjejerna som lett arbetet på plats.

De kapade grenarna får ligga kvar och bidra till en bättre miljö för växter och djur. Dessutom kan träden få leva riktigt länge.

– Det finns hamlade lindar som är över 400 år gamla. Håller man bara snitten tillräckligt små och hamlar med rätt intervall kan det främja trädens livslängd, säger Miriam Löwenstein.

MEN DET ÄR INTE bara lindar som vårdats. Det finns också tecken på att fyra hasslar tidigare har hamlats. Att dessa växer som små träd och sedan beskårs på det sättet är ovanligt.

– Nu har vi provat att försiktigt hamla en hasselbuske för att se om den reagerar bra. I så fall vill vi försöka hamla de andra tre med, säger Miriam Löwenstein.

Hamling har också ett stort kulturhistoriskt värde. Skösseltekniken har en lång tradition i Sverige, arbetet är alltså en kulturarvsbevarande insats.

Pengarna kommer från ett EU-finansierat projekt, Life Restored, som länsstyrelsen i Södermanlands län ansökt om. Målet är att bevara viktiga livsmiljöer för vilda växter och djur.

– Det är jätteroligt att vi är i gång. Projektet på Gripsholm påbörjades våren 2021 och pågår under sex år. Det som planeras närmast är återplantering av ek, säger Anna Enberg, kulturmiljöspecialist på Statens fastighetsverk.

Restaureringen är ett samarbete mellan länsstyrelsen i Södermanlands län, Ståthållarämbetet och Statens fastighetsverk.

CLAES OLSSON

GRIPSHOLMS HJORTHAGE

FOTO MELKER DAHLSTRAND

Kossor vid
Bäckaskogs
kungsgård.

Byggnadsminnen får ökat skydd

I APRIL beslutade regeringen att elva statliga byggnadsminnen ska få ett utökat skydd. Beslutet innebär att fler byggnader runt de befintliga fastigheterna nu ingår i skyddet. SFV förvaltar åtta av dessa reviderade byggnadsminnen:

- **Bäckaskogs kungsgård** – där all mark och alla äldre byggnader ingår.
- **Embryologen i Lund** – nu ingår även byggnaden och inte bara marken.
- **Härnösands residens** – ett annex läggs till.
- **Lillö kungsgård** – kungsgården i sin helhet ingår nu.
- **Linköpings slott** – utökas med slottsannexet.
- **Residenset i Göteborg** – Landstatshus B och hörsalen läggs till.
- **Umeå residens** – hela kvarteret, inklusive uthus, flyglar och stall, ingår.
- **Utklippans fyrplats** – samtliga byggnader, pirar och bryggor ingår.

FOTO SFV/ULF AGNÉR

SLOTTSMÄSSIGT ÅTERBRUK

I LINKÖPINGS slott står 44 omklädda stolar som fram tills nyligen förvarades i en källare på Gävle slott. Stolarna, i gedigna material från mitten av 1900-talet, lackades och fick ett nytt tåligt tyg innan de placerades i Linköpings slotts nya konferensrum.

– De omdanade sittmöblerna från källaren bildar grunden för den nya gestaltningen i detta historiska rum, säger Ulf Agnér, inredningsarkitekt på SFV.

FOTO SFV

AMBASSADKANSLIET I HAVANNA RENOVERAS

I HAVANNA på Kuba ligger den svenska ambassaden i ett rosaputsat 50-talshus. Den senaste renoveringen gjordes 1999–2000 och nu är det dags igen.

– Vi gör en totalrenovering inomhus och bygger nytt kök, toaletter och badrum. Dessutom byter vi till Led-belysning och förser husets carport med ett trettiotal solpaneler, berättar Helen Axelsson, SFV:s förvaltare.

Renoveringen påbörjas under sommaren och beräknas vara klar i höst.

FOTO SFV/HELEN AXELSSON

78

MILJARDER KRONOR

omsatte de kulturarvsrelaterade verksamheterna i Sverige 2022.

Det visar den nya studien *Räkna med kulturarvet – hållbarhet och klimat* som Riksantikvarieämbetet tagit fram.

SKÅNEKLASS BYGGDE VASABORGAR

I SKÖNADALSSKOLAN i Kävlinge har eleverna i årskurs 5 fått studera och bygga Vasaslott och -borgar. Det hela gjordes som ett samprojekt i ämnena historia, bild och teknik, där eleverna arbetat i grupper och skapat kopior av slotten och spelat in sig själva när de berättar om slotten och hur de gått tillväga. På bilden ses fyra elever med var sitt slott: Örebro slott, Uppsala slott, Vadstena slott och Kalmar slott.

Den eviga skogspendeln

Mormor och morfars klocka, hängandes mellan bilderna på kungen, drottningen och Torbjörn

Fälldin i köket. Klockpendeln som gick fram och åter och som jag trodde var en evighetsmaskin innan jag förstod att en av morfars rutiner var att skruva upp klockan med nyckeln som låg innanför den smäckra luckan av trä. Pendeln som går fram och åter, fram och åter – ”tick-tack”, ”ticktack”.

På samma sätt kan man se det fungera i skogsbruket genom tiderna. Pendeln går mellan produktionstänk och naturvård, brukande och bevarande. Några år är det skogstekniska framsteg som tar det mesta av sändningstiden, andra år är det artrikedom och biologisk mångfald som har fokuset. Just nu fyller klimatfrågan en stor del av flödet, vilket också kanske är den viktigaste frågan.

VARFÖR ENGAGERAR SKOGEN så många och varför blir känslorna så heta ibland?

Det finns extrema åsikter åt båda håll, och så finns Statens fastighetsverk som ”förvaltar statens skogar och marker långsiktigt hållbart samt eftersträvar största möjliga samhällsnytta idag och för framtida generationer”. Det är nämligen SFV:s vision. Vad innebär den meningen? Eller snarare, vad innebär den för var och en av oss svenska medborgare? Är det att skogen ska leverera råvara för att bygga hus och koka papper av? Är det att lagra så mycket kol som möjligt för att dämpa klimatkrisen? Är det för att man ska kunna få gå ut och ta en promenad i skogen en fin dag eller är det den lilla knappslaven som måste kunna ha ett livsrum den också?

JA, är det korta men väldigt tydliga svaret på alla dessa

»Pendeln går mellan produktionstänk och naturvård, brukande och bevarande.«

frågor och det är det vi varje dag jobbar med på SFV. Alla frågorna och fler därtill. Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att alla svenskar ska vara helnöjda med det jobb vi gör. Inte för att vi gör ett dåligt jobb, utan snarare för att man har så olika syn på hur vi ska använda skogen i dag och i framtiden.

Att det finns många intressen i de stora markområdena som vi förvaltar blir ibland väldigt tydligt. En fiskevårdsförning som tillsammans med länsstyrelsen vill ordna till åar och älvar som tidigare rensats för att kunna fungera som transportsträcka för virke under flottningseran kanske skulle vara självklart att helt förändra. Här får vi på SFV ibland agera tvärvigg när vi anser att en del stenkistor är kulturminnen som bör sparas, ibland till fiskarens och kanske fiskarnas förtret.

ETT TRÄDBESTÅND I avverkningsmogen ålder och med låga naturvärden som anpassas utifrån den samplanering som görs tillsammans med samebyarna är inte ekonomiskt optimalt men blir till stort gagn för de renar som både vilar, betar och strövar i området.

Skogen där barnen cyklar och bygger kojor, skogen där farfar letar svamp eller skogen där korven grillas vid vindskyddet – allt detta är såklart också viktigt. Flera av dessa exempel är långt ifrån ett rationellt skogsbruk men har och får värden av ett helt annat slag, vilka också ingår i vårt uppdrag och vision.

Min morfar är borta sen länge men trots det så är det ändå någon som hela tiden drar upp den där klockan och gör att pendeln taktfast pekar vidare på ”ticktack” naturvärden, ”ticktack” ekonomiska värden, ”ticktack” sociala värden, ”ticktack” kulturella värden, ”ticktack”, ”ticktack” ...

ERIK LARSSON
Fastighetschef, SFV Skog

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden c/o Flowy, Box 15010, 167 15 Bromma

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

<https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice> eller ring 08-522 183 52.

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

 STATENS
FASTIGHETSVERK

52% AV ALLA KVINNOR LETAR EFTER RABATTER PÅ SEMESTERN

Bli inte förvånad om du hittar fler damer än dahlior i svenska trädgårdar och parker i sommar. Över hälften av alla kvinnor föredrar nämligen blomstrande besöksmål på semestern. Bland män är det bara 21%.

Ta SFVmester i sommar och hitta din favoritrabatt.

sfv.se/sfvmester